

Ørholm Værk

- Midt på Mølleåen

Analyse og Værdisætning

ANALYSE OG VÆRDISÆTNING AF ØRHOLM VÆRK

Betegnelse
Værdisætning af Ørholm Værk

Besigtiget af
Ida Linnea Magnusson

Besigtigelsesdato
08.03.2021

Opførelsesår
1760-2000

Matr. nr
Lyngby-Taarbæk: 4d
Rudersdal: 10f, 10r

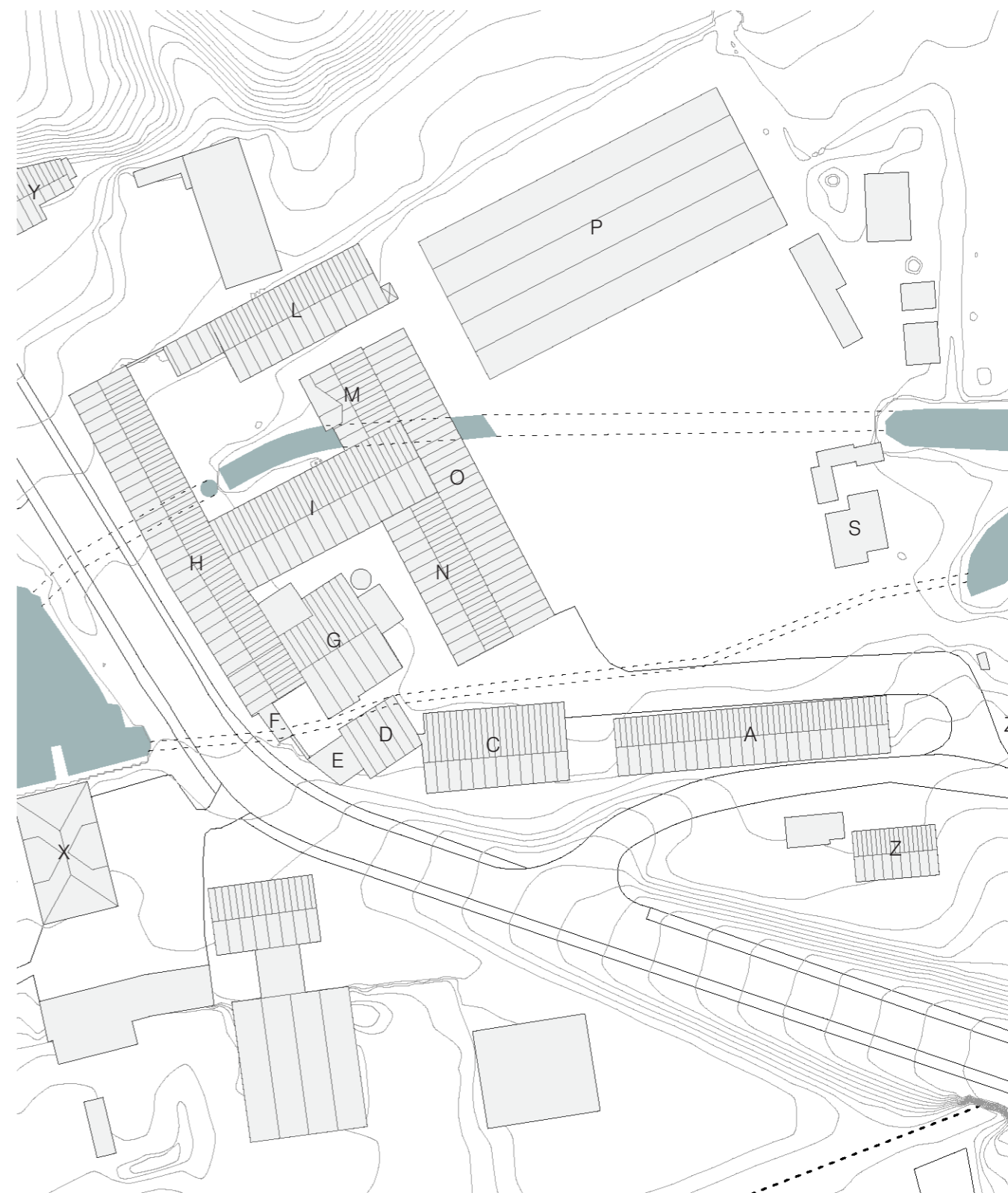
Bevaringsstatus
Høj, middel, lav og ingen

Adresse
Ørholm stationsvej 1
Ørholmvej 38

Kommune
Lyngby-Taarbæk, Rudersdal

Ejer
Staten

Anvendelse idag
Magasin for Nationalmuseet

Figur 1: Ørholm Værk med omegn, 1:1000

A	Smedie og pakhus, 1862	M	Kalenderbygning 1886
C	Usikkert	N	Papirsal 1886
D	Maskinhus/kraftcentral ca 1910	O	Ekspedition/produktion, Lama, 1939
E	Maskinhus/kraftcentral ca 1910	P	Nationalmuseets magasin, 1990
F	Usikkert	S	Maskinmesterbolig, 1937
G	Kedelhus 1886	X	Ørholm Hovedgård, ca 1760
H	Hollænderi og stengang 1886	Y	Ørholm Hotel, ca 1880
I	Papirmaskinbygning 1886	Z	Arbejderboliger, ca 1800
L	Sorerhus, Lama, ca 1930		

HISTORISK ANALYSE

Ørholm Værk (molendinum Ørewaz) er en af de fem møller, som omtales i Roskildebispens jordebog år 1370. Endelsen i navnet Ørewaz eller -vad antyder at stedet har været et vadested, altså et sted hvor åen nemt kunne krydses. Navnet ændres med tiden til Øreholmen eller Ørholm.

De første århundreder er der formentlig malet korn på møllen, men i 1558 vælger kronen at etablere krudtmølle ved Ørholm (Møller 1992). Helt frem til 1724 er her krudtmølle, med mindst en kendt ulykke i 1716, hvor tørrehuset med 300 kg kongeligt krudt springer i luften, hvilket koster to mand livet (Møller 1971).

Mellem 1724 og 1793 er her kobber- og jernindustri, og fra 1793 og frem til 1921 produceres papir ved Ørholm - men desværre er uheldet ude endnu en gang. I 1886 udbryder en kraftig brand, og nærmest hele fabrikken bliver ødelagt. Dog opføres en ny papirfabrik hurtigt, allerede samme år, og det er overordnet disse bygninger som findes på Ørholm i dag. Efter 1921 står fabriksbygningerne delvist tomme, men i 1935 lejer madrasfabrikken Lama sig ind i nogle af bygningerne, og køber i 1959 hele anlægget. Frem til 1977 produceres madrasser, krøluldstæpper, og andet sengeudstyr på Lama i Ørholm, hvorefter virksomheden flytter til Hurup i Thy (Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune 1998).

Herefter overtager Nationalmuseet værket, og fabriksbygningerne bruges frem til dags dato primært til opmagasinering af museumsgenstande. Nationalmuseet nedriver omkring 3000 m² fabriksbygninger, og opfører i 1990 en ny magasinbygning med et fodavtryk på omkring 1800 m², på nord-østsiden af værket. Derudover laves væsentlige ændringer på bygningsmassen - blandt andet tilmures vinduerne i stueetagen ud mod mølledammen.

Udover produktionsbygningerne og industrien, er der allerede i 1766 marketenderi lige nord for fabriksbygningerne, som i 1880'erne udvikler sig til traktørsted og hotelvirksomhed. Ved fabrikken ligger også fabrikantens sommerbolig, eller Ørholm Hovedgård (formentlig opført i 1760'erne), samt nogle af Danmarks ældste arbejderboliger opført 1794-1803, for at huse og fastholde de faglærte på fabrikken (Kulturarvsstyrelsen, Rudersdal Kommune et al. 2012).

Figur 2: Rødkalkede facader ved Ørholm Værk.

Figur 3: Mølleåen løber igennem, værksområdet, og ind under Kalenderbygningen ved Ørholm Værk.

Figur 4: Nationalmuseets bræddetbeklædte magasinbygning fra 1990.

Figur 5: Ørholmvej set mod nord-vest, med mølledammen til venstre og værket til højre. Lige ud ses Ravnholm skov - også kaldet "Det danske Schweiz", grundet de stejle skrænter (COWI 2007).

De fleste bygninger på Ørholm Værk stammer fra genopbyggelsen efter branden i 1886, om end nogle nyere bygninger tilkommet, og nogle bygninger af ældre dato stadig eksisterer. Ørholm brænder igen i 1913, men denne gang er der formentlig ikke tale om en total genopbyggelse, men reparationer af forskellig art, da bygningernes udseende i høj grad bevares (Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune 1998).

Bygningsmassen på Ørholm består primært af fuldmurede produktionshuse, nogle steder kompletteret med indvendige tømmer- eller støbejernssøjler, med bjælkelag af henholdsvis tømmer eller valset stål. Tagene er beklædt med tegl, skiffer eller tagpap. Facaderne står enten som ubehandlede murflader, rødkalkede murflader, pudsede murflader, eller bræddetbeklædt. En stor andel af vinduerne er støbejernsvinduer, men også traditionelle trævinduer, samt vinduer af nyere dato (fra omkring 1970 eller senere), findes på værket.

Bygningsmassen er formet ud fra nødvendighed, og løbende er nye rum og bygninger blevet adderet, og subtraheret - alt efter behov. Bygningsmassen har altså *levet*, og reproduceret sig selv i mange århundreder, helt ind i det vi kan tillade os at kalde moderne tid, sent i 1970'erne. Dette gør det svært at danne et præcist billede af de nuværende bygningers alder og oprindelse.

Brandtaksationsprotokoller, historiske kort, malerier og fotografier, samt materiale fra byggesagsarkiver og andre skriftlige kilder, kan afdække noget af historien - men hvornår er en bygning egentlig "færdig", og hvor lidt (eller hvor meget) skal der til, før en bygning er omformet i sådan en grad at den får en ny dato? Disse spørgsmål bliver ekstra aktuelle, når der er tale om en fabrik i industriens vugge, som hele tiden omformes efter ny teknik og nye behov.

TEKNISK ANALYSE

De fuldmurede og kalkede facader fra 1886 står i dag med en del forvittringer grundet saltskader, hvor opadstigende grundfugt som medfører salte fra jorden, får pudsen, mørtlen og til sidst også murstenene til at pulverisere. Det må alligevel antages at skaderne endnu har lille betydning for bygningens tekniske og fysiske evner, men det er en process som - hvis den fortsætter - kan få mere alvorlige konsekvenser. Ved nærmere studier af facaden, holdt op emod historiske dokumenter, fremgår det at de røde facader oprindeligt har været hvide.

De murede bygninger uden kalkpuds står også i en rimelig stand, med slitage, patina og spor af industri, selv om der også nogle steder kan ses lignende saltskader.

Den bygning som Nationalmuseet opfør i 1990 (Bygning P), er opført som en stål-spærs-konstruktion, beklædt med stående bræddebeklædning. Der er ingen bemærkninger på bygningens stand.

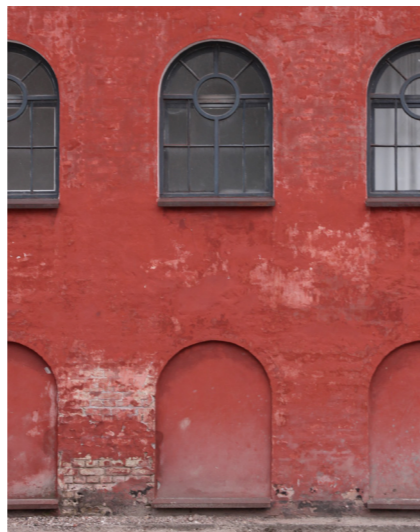
Omkring en tredjedel af vinduerne er støbejernsvinduer, og er meget karakteristiske for Ørholm Værk. Det bør noteres, at støbejernsvinduerne fungerer som kuldebroer, og er derfor problematiske ud fra isoleringssynspunkt.

En tredjedel af vinduerne er traditionelle spræssede trævinduer med linoliekit. Trævinduerne er generelt i en ringe stand, men formodentlig vil en nænsom restaurering (med traditionelle materialer og teknikker) løse en stor del af problematikkerne, selv om det er mulig, at nogle trædele bør udskiftes.

Den sidste tredjedel af vinduerne er nyere PVC-vinduer, som bekendt er svære (umulige) at vedligeholde, og ofte har en lavere levetid end både træ- og støbejernsvinduer.

De murede bygninger har enten indvendige bjælkelag af træ, eller af valsede stålprofiler, nogle steder kompletteret med indvendige søjler af støbejern - en tidstypisk løsning for sent 1800-tal, hvor både valsede stålprofiler og støbejern blev hyppigt brugt. Der er ikke lavet grundige undersøgelser af stål-elementernes stand, men det må antages at de er i nogenlunde stand, siden de står beskyttet inde i bygningerne.

Generelt er værkets isoleringsevner ringe, eller middelmådig. Det har heller ikke været en vigtig aspekt ved opførseln af bygningerne, da de primært skulle huse en industri - og ikke mennesker. Det kan også ses, at de rum som med tiden omdannets til kontorer eller andre rum hvor ophold er centralt, er blevet udstyret med forsatsvinduer, eller med PVC vinduer af nyere dato - formodentlig som forsøg på at opnå bedre isoleringsevne.

Figur 6: Den rødkalkede vestfacade, med støbejernsvinduer og saltskader.

Figur 7: Papirsalens gavl, med traditionelle trævinduer.

Figur 8: Den gamle smedie, med vinduer af nyere dato.

FÆNOMENOLIGISK OG ARKITEKTONISK ANALYSE

Ørholm Værk er opstået og udviklet på produktionens præmisser, snarere end efter gennemtænkte arkitektoniske målsætninger. På mange måder er bygningsmassen fuld af modsætninger og overraskelser: Massive mure og spinkle træbeklædninger, høje facader og vandfyldte turbinetunneler, skyggefulde gårdrum og åbne pladser, dæmpede, gipsagtige overflader og farvemættede facader, langstrakte rytmiske forløb, og buttede, udskydende volumner, alt på ét og samme sted.

Udover den mangfoldighed der findes på værket - både i materialitet, i konstruktion, i skala, i farve, i form og i stemning - er der et par hovedtræk i den arkitektoniske oplevelse på stedet, som bør nævnes.

I dag er værket noget som de fleste oplever udefra, på de veje og stier der passerer værket, samt selve åløbet, som er et populært kano- og kajakstrøg i sommerhalvåret. Ud mod disse færdselsstrøg vender værket en forholdsvis lukket og samlet ryg ud mod den passerende - og dette gælder særlig ved den vestvendte facade. Her løber vejen over Mølleåen, med den karakteristiske rødkalkede facade på den ene side, og mølledammen samt Ørholm Hovedgård på den anden. I kontrast til den klare og samlede ydre ryg, hvor alle volumner er "indsvøbte" i den røde kalk, er bygningsstrukturen bag ryggen af mere sammensat, forskelligartet og porøs karakter.

Også forholdet mellem vand og bygning bør nævnes, da Mølleåen er eksistens-grundlaget for fabrikken. Vandet er gennem årene blevet mere og mere gemt under jorden, men løber stadig under flere af bygningerne på værket. Denne udvikling relaterer sig til industriens tekniske fremskridt, nærmere bestemt når de traditionelle møllehjul bliver udskiftet med turbiner, som ligger i lukkede rør.

Dog er vandet, efter at Nationalmuseet rykkede ind på værket, faktisk kommet mere til syne, eksempelvis i gårdrummet mod nord-vest, hvor man nedrev en tidligere produktionsbygning. På nogle af Nationalmuseets tegninger fra 80'erne og 90'erne kan der også ses en forslået "åbning" af det underjordiske åløb øst for værket, men dette er ikke blevet realiseret - selv om et hul ved den østvendte facade på bygning "O", formodentlig skabt af erosion, blotlægger åløbet.

BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Den sammenhængende fortælling som fremgår af bebyggelsesstrukturen (Ørholm Hovegård, den gamle kro, arbejderboligerne samt fabriksbygningerne), er bærende for forståelsen af Ørholm Værks historie, og er derfor en bærende bevaringsværdi.

Forholdet mellem bygninger og landskab er central i fortællingen om Ørholm Værk som vandmølle, og er derfor en bærende bevaringsværdi.

De mange særlige strukturer og bygningsdele, som findes bevaret fra slutningen af 1800-tallet, er karakteristiske og afspejler datidens byggeskik, og hører derfor til de bærende bevaringsværdier.

De industrihistoriske spor, og særlig dem der knytter sig til vandkraften, er vigtige for forståelse af industrihistorien, og hører derfor til de bærende bevaringsværdier.

Figur 9: Ørholm Værk set fra Mølleåstien.

ANBEFALINGER

Sammenhængen mellem Ørholm Hovedgård, den gamle kro, arbejderboligerne og fabriksbygningerne bør fastholdes og styrkes sådan at fortællingen om fabrikssamfundet Ørholm bevares.

Vækets forhold til landskabet, og Mølleåens vand, bør bevares og styrkes, blandt andet ved at forbedre udsigten over mølledammen, og styrke sammenhængen mellem vand og værk. Også mølleåens hoved- og biløb under værket bør være aflæseligt, og det bør overvejes hvorvidt og hvordan Mølleåens vand kan komme mere til syne på værksområdet.

Unikke, og steds-, tids- samt funktionsspecifikke strukturer og bygningsdele, som støbejernsvinduerne, de fuldmurede facader, de indvendige stålkonstruktioner, samt industrielle rumdannelser bør bevares, og vedligeholdes dér hvor dette er nødvendigt.

De industrihistoriske spor der er tilbage, bør bevares, og forståelsen af dem bør styrkes. Dette vedrører særlig de strukturer som været afgørende for, og relaterer sig til, vandkraften.

De lette skillevægge og brandvægge som opførts inde i de eksisterende bygninger for at huse Nationalmuseets magasiner, er skæmmende for forståelsen af industriens rum, og bør derfor fjernes.

Tilmurede vinduer bør "genåbnes", for at skabe bedre lysindfald og i forlængelse mere anvendelige rum.

Forsatsruder som virker skæmmende bør gentænkes.

Der bør etableres en ny ankomst til værksområdet.

Der bør sikres adgang til værket, også for kørestolsbrugere og svagt gående.

Der bør arbejdes med at etablere funktioner som gavner det liv der allerede spirer i Mølleådalen. Det rekreative og kulturelle liv, hvor en god balance mellem beskyttelse og benyttelse af området bliver opretholdt, bør premieres.

Funktioner som anses nødvendige for at opnå en god balance mellem benyttelse og beskyttelse, men som ikke egner sig til at blive etableret inde i en eksisterende bygning, bør udføres som additioner på området.

Eventuelle adderede strukturer, deres beliggenhed, dimensioner og materialitet bør overvejes nøje, sådan at disse ikke risikerer at forringe eller sløre mølleanlæggets arkitektur og øvrige fremtræden, som beskrevet i de bærende bevaringsværdier.

KILDER

Litteraturliste

Algreen-Ussing, F. 1865, Touristen i Nordsjælland. Illustreret Veiviser paa Udflugter mellem Kjøbenhavn og Helsingør, Forlagsbureauet i Kjøbenhavn, København.

Bräuner, K. H. 1979, Mølleåens vand - vandskab og landskab omkring Mølleåen, Nationalmuseet, København.

Langs Mølleåen Lyngby-bogen 1998, 1998, Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune, Lyngby.

Lyngby-Taarbæk Kommune : ltk.dk : Turismestrategi 2018-2022.

Available: <https://www.ltk.dk/erhverv/by-og-erhvervsudvikling/turismeerhverv/turismestrategi-2018-2022> [2021, 10-02-2021]

Mølleåen et nationalt industriminde - Kortlægning af Mølleåen og de ni industrianlæg, 2012, Kulturarvsstyrelsen, Rudersdal Kommune, Lyngby-Taarbæk Kommune.

Møller, J. 1992, Mølleåen, Cicero, København.

Møller, J. 1971, Mølleåen - fra Frederiksdal til Strandmøllen, Thaning & Appel, København.

Nationalmuseet : natmus.dk : Brede Værk.

Available: <https://natmus.dk/museer-og-slotte/brede-vaerk/> [2021, 10-02-2021]

Natura 2000 og naturpleje i Mølleåsystemet - teknisk rapport, 2007, COWI, Lyngby.

Available: <https://naturstyrelsen.dk/media/nst/66042/AnnexG.pdf> [2021, 10-02-2021]

Figurliste

Forside Eget foto

Figur 1 Egen grafik

Figur 2 Eget foto

Figur 3 Eget foto

Figur 4 Eget foto

Figur 5 Eget foto

Figur 6 Eget foto

Figur 7 Eget foto

Figur 8 Eget foto

Figur 9 Eget foto